



OPEN ACCESS



فصلنامه علمی پژوهش های انقلاب اسلامی



شهید رئیسی الگوی تحول گرایی و تحول آفرینی در حکمرانی

سید محمد حسینی^۱

۵۶

دوره ۱۵، شماره ۱، پیاپی ۵۶

بهار ۱۴۰۵

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴-۰۹-۰۶

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴-۱۲-۱۷

صص: ۴۳-۶۲

شابا جایی: ۲۳۲۲-۲۵۷۳

چکیده

در سال ۱۴۰۰ شمسی که کشور با چالش های جدی مثل کرونا، تورم لجام گسیخته، کسری بودجه و عدم رشد اقتصادی مواجه بود و دولت وقت حتی در پرداخت حقوق کارکنان، واردات واکسن و انجام طرح های عمرانی با مشکل اساسی مواجه بود، شهید رئیسی با علم به این اوضاع بغرنج، مسئولیت ریاست جمهوری را به عهده گرفت.

دکتر رئیسی با عزم جزم، برنامه تحولی و مدیریت جهادی و اتکال به خداوند کار را شروع کرد و توانست بر مشکلات عدیده ای فائق آید و ثابت کند با تکیه بر ظرفیت های کشور، عناصر معتقد و سیاست خارجی متوازن و تعامل با همسایگان می توان از وضع موجود به سمت وضع مطلوب حرکت کرد و بر سرمایه اجتماعی نظام افزود. در این مقاله کوشیدیم تا با پرداختن به ضرورت وجود روحیه تحول گرایی در مسئولان و اشاره به تحولاتی که پیامبران در جوامع ایجاد کردند و در عصر ما امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری پیشگام تحول از وضع موجود به وضع مطلوب بودند، رمز و راز توفیق شهید رئیسی در تحول حکمرانی را بررسی کنیم و به این سوال پاسخ دهیم که آیا دکتر رئیسی تحول گرا و تحول آفرین بود؟ و چه ویژگی هایی داشت که طی ۳۳ ماه توانست به دستاوردهایی دست یابد که برازنده عنوان «مدیر تراز انقلاب اسلامی» شود، به گونه ای که رهبر انقلاب بارها ابعاد شخصیت ایشان را تبیین و از عملکرد وی تمجید کردند تا الگویی موفق فرا روی مدیران برای تحول گرایی و تحول آفرینی باشد و گفتند اگر دولت شهید رئیسی ادامه می یافت بسیاری از مشکلات کشور حل می شد!

این مقاله براساس شناخت، مشاهدات و برداشت شخصی ام نسبت به شخصیت جامع الاطراف آیت الله رئیسی از دهه ۷۰ تا دوره ریاست جمهوری که معاون ایشان در امور مجلس بودم تدوین شد، بمنّه و فضلّه.

واژگان کلیدی: رئیسی، حکمرانی، تحول گرایی، تحول آفرینی، الگو

مقدمه

دکتر سیدابراهیم رئیسی با دارا بودن سابقه ۴ دهه مسئولیت‌های مهم در نظام اسلامی مانند دادستانی کل، ریاست سازمان بازرسی کل کشور، معاونت اول و ریاست قوه قضائیه، با چالش‌های فراروی نظام به‌خوبی آشنا بود و هنگام داوطلب شدن برای پذیرش مسئولیت خطیر ریاست‌جمهوری به شرایط دشوار کشور واقف بود. هم از تحریم‌های ظالمانه و فشارهای نظام سلطه خبر داشت و هم از کاستی‌های ناشی از ضعف مدیریت که موجب مشکلات معیشتی و نارضایتی مردم شده بود، اطلاع داشت. بنابراین پا در میدان سخت و پرتنشی گذاشت که می‌دانست جز با تغییر و تحول در شیوه حکمرانی، آن هم با اعتقاد راسخ، عزم جزم، باور به ظرفیت‌ها و توانمندی‌های کشور، مدیریت جهادی، روحیه «ما می‌توانیم» و خودباوری نمی‌توان از عهده‌ی این مهم برآمد. دکتر رئیسی با آموزه‌های اساسی اسلام که برگرفته از قرآن و عترت است، در حوزه و دانشگاه به خوبی آشنا شده بود و هدف از انزال کتب و ارسال رسل را تحول در نوع نگرش و زندگی مردم می‌دانست که انبیاء پس از مبعوث شدن علیرغم موانع فراوان از جمله مقابله صاحبان زور و زر و تزویر و نیز جهل مردم، کوشیدند تا منشأ تحولاتی در جوامع شوند.

براین‌اساس قبل از پوشیدن جامه‌ی ریاست‌جمهوری، خود را مهیای تحول‌آفرینی در کشور کرد و با اتکال به خداوند قادر متعال، به‌کارگیری نیروهای مومن و جهادی، بهره‌گیری از نظرات صائب اندیشمندان و اصحاب فکر و تجربه و نوآوری، و تجربیات مدیران موفق و بر اساس اسناد بالادستی و راهبردهای امامین انقلاب به تدوین برنامه‌ها و نقشه‌راه پرداخت که بخش عمده آن در سند تحول دولت سیزدهم و برنامه هفتم تبلور یافت و در مدت ۳۳ ماه ریاست قوه مجریه گام‌های بلندی برای تحقق این اهداف و برنامه‌ها برداشت که در این مقاله به مواردی چند اشاره می‌شود.

سیدابراهیم رئیسی ضرورت تغییر و تحول را از انبیاء، ائمه، عالمان و مصلحان و به‌ویژه امام خمینی (ره) و رهبر فرزانه انقلاب آموخته بود و تن دادن به وضع موجود را نه‌تنها پذیرش درج‌ازدن و ایستایی، بلکه موجب واپس‌گرایی و عقب‌گرد در دنیای رو به پیشرفت و زمانه‌ی تحولات سریع می‌دانست.

در این مقاله با اذعان به ضرورت تحول‌گرایی در حکمرانی به رسالت و بعثت انبیاء که تحولات اساسی در اندیشه و رفتار مردم به‌وجود آورد به شکل گذرا می‌پردازیم و با اشاره به تحول بزرگی که امام خمینی (ره) با انقلاب اسلامی پایه‌گذار آن شد و رهبری تداوم بخش آن گردید و ضرورت استمرار این نگرش تحولی، به برخی از اقدامات دکتر رئیسی در کمتر از سه سال می‌پردازیم تا این فرضیه را که ایشان مدیریت تحول‌گرا و تحول‌آفرین بود و منشأ اقداماتی مؤثر شد به اثبات برسانیم.

روش تحقیق

نوع مطالعه کیفی بوده و داده‌ها عمدتاً از مشاهدات میدانی، تعاملات مستقیم و اسناد تاریخی مانند سخنان رهبر انقلاب استخراج شده‌اند. در این مقاله به منظور جمع‌آوری، توصیف و تبیین داده‌ها، از روش مطالعه موردی (Case Study) با رویکرد توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مشاهده مشارکتی (Participant Observation) استفاده شده است. در این روش با تمرکز بر فرد یا گروه و یا موقعیت خاص، از مشاهدات شخصی، تجربیات مستقیم و تعامل با فرد یا محیط واقعی به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته می‌شود. این پژوهش به‌صورت عمیق و متمرکز بر ویژگی‌ها، عملکرد و سبک مدیریتی شهید رئیسی انجام

شده است که از نشانه‌های کلیدی مطالعه موردی است (Yin, ۲۰۱۸, p: ۱۵) و در آن پژوهشگر در محیط مورد تحقیق حضور فعال داشته است که نشانگر استفاده از روش مشاهده‌ای بوده و با استفاده از این مشاهدات به توصیف، تحلیل و تبیین (Bernard, ۲۰۱۸) ویژگی‌های مدیریتی و تحول‌آفرینی شهید رئیسی پرداخته شده است.

تحول‌آفرینی فلسفه بعثت انبیاء

مهم‌ترین دلیل بعثت پیامبران، ایجاد تحول در اعتقادات و اعمال مردمی بود که گرفتار شرک و بت‌پرستی و در نتیجه سیطره شیطان و طاغوت بودند. به فرمان الهی انبیاء مبعوث شدند تا باور به توحید را جایگزین شرک و خرافه‌پرستی کنند. «و لقد بعثنا فی کل امه رسولا أن اعبدوا الله و اجتنبوا الطاغوت» (نحل / ۳۶).

در انجام این رسالت و مأموریت بزرگ، انبیاء نهایت تلاش خود را مبذول داشتند و برای نجات بشریت از گمراهی و ضلالت و ظلم و ستم به توفیقات قابل توجهی نائل آمدند.

البته طبیعی است که در برابر دعوت آنان عده‌ای عناد ورزیدند و به‌خاطر به خطر افتادن منافع و یا به‌جهت فقر فکری نه‌تنها همراهی نکردند بلکه به مخالفت و مقابله پرداختند. یعنی مردم دو گروه شدند: «فمنهم من هدی الله و منهم من حقّت علیه الضلالة» (نحل / ۳۶). گروهی هدایت یافتند و جمعی (به‌خاطر عناد و لجاج) غرق در گمراهی و ضلالت شدند.

تحول‌آفرینی بزرگ پیامبران، هدایت انسان‌ها از تاریکی‌ها به نور و روشنایی و ارشاد به سوی خدای عزیز و ستوده بود. «کتاب انزلناه لتخرج الناس من الظلمات الی النور باذن ربهم الی صراط العزیز الحمید» (ابراهیم / ۱).

تحول اساسی دیگر اقامه قسط و عدل به جای ستم و تبعیض بود. انبیاء کوشیدند مردم را با دلایل روشن به مرحله‌ای از رشد و تعالی برسانند که برای استقرار عدالت در جامعه به‌پاخیزند: «لقد ارسلنا رسلنا بالبینات و انزلنا معهم الکتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط» (حدید / ۲۵).

البته قیام مردم برای استقرار قسط و عدل، نیازمند بیداری و تخلق به مکارم اخلاقی است که رسولان این زمینه‌سازی را با تلاوت آیات، تعلیم کتاب و حکمت، تزکیه و تهذیب نفس آنان فراهم کردند، یعنی نقش سه‌گانه‌ی مبلغ، معلم و مربی را به احسن وجه ایفا کردند.

در دعای حضرت ابراهیم که آکنده از آموزه‌های ارزنده است این حقیقت به زیبایی بیان شده است: «ربنا و ابعث فیهم رسولا منهم یتلوا علیهم آیاتک و یعلمهم الکتاب و الحکمۃ و یزکیهم انک انت العزیز الحکیم» (بقره / ۱۲۹).

هر پیامبری آیات نورانی کتاب آسمانی را بر مردم تلاوت کرد تا آنان را به فطرت پاک خود بازگرداند؛ ابراهیم و نوح با خواندن صحف، داود با زبور، موسی با تورات، عیسی با انجیل و حضرت محمد(ص) با خواندن قرآن، بذر بیداری و ایمان را در مردم کاشتند تا پذیرای تحول شوند و با ایثار و فداکاری در رکاب انبیاء برای تحول‌آفرینی نقش‌آفرینی کنند.

انبیاء برای تحقق تحول، آزار و اذیت و سختی‌های بسیاری تحمل کردند. حضرت نوح، شیخ‌الانبیاء و اولین پیامبر اولوالعزم، با تلاش شبانه‌روزی قوم خود را به‌سوی حق دعوت کرد اما این دعوت جز برگریزشان نیفزود: «قال رب انی دعوت قومی لیلا و نهارا و لم یزدهم دعائی الا فرارا» (نوح / ۶).

به نص قرآن، حضرت نوح ۹۵۰ سال تبلیغ کرد، اما خیره‌سری‌ها مانع ایمان آوردن و تبعیت از او شد و سرانجام عذاب الهی شامل حال آنان گشت: «و لقد ارسلنا نوحا الى قومه فلبث فيهم الف سنة الا خمسين عاما فاخذهم الطوفان و هم ظالمون» (عنکبوت/ ۱۴). حضرت ابراهیم خلیل برای پایان‌بخشی به بت‌پرستی و گرایش مردم به یکتاپرستی و مبارزه با نمرو، آزمون‌های سختی از جمله پرتاب شدن در آتش را تحمل کرد تا توانست تحولی در اعتقاد و عمل جمعی از مردم ایجاد کند.

حضرت موسی کلیم‌الله برای ایجاد تحول در زندگی بنی‌اسرائیل و رها ساختن آنان از زیر یوغ فرعون مجاهدت فراوان کرد تا به این هدف نائل شد، هم‌چنین حضرت عیسی مسیح با کمک حواریون که انصارالله بودند برای اعتلای زندگی مردم زمان خود رنج فراوان کشیدند و خون دل‌ها خوردند.

و اما پیامبر اعظم در بین انبیاء بیش‌ترین آزار و اذیت را تحمل کرد و فرمود: «ما اوذی نبی مثل ما اوذیت» (مجلسی، بحارالانوار، ج ۳۹، ص ۵۶). تا توانست تحولی اساسی در مردم غرق در جاهلیت را متحول سازد، مردمی که در چنان انحطاطی به سر می‌بردند که بعضی پدران، دختران خود را زنده‌به‌گور می‌کردند! و رسال ختمی مرتبت توانست مروج مکارم اخلاقی در بین آنان شود: «انما بعثت لأتمم مكارم الاخلاق» (مکارم الاخلاق، ج ۱، ص ۸).

پس از رسول رحمة للعالمین، امیرالمؤمنین ۲۵ سال شاهد انحراف از سیره نبی مکرّم بود، لذا در کمتر از ۵ سال خلافت، کوشید تا با تحول در نحوه حکمرانی، سنت پیامبر(ص) را زنده کند و در رفتار خواص و توده مردم تحول ایجاد کند و این عزم و اقدام، هزینه‌های سنگینی به‌همراه داشت. از جمله ناکتین، قاسطین و مارقین در برابرش صف‌آرایی و جنگ کردند تا در وضع موجود تحول و تغییری صورت نگیرد، چون تحول را برابر با لطمه به منافع خود می‌دیدند و امام علی(ع) تا پای جان ایستاد تا عدل و داد را جایگزین ستم و بیداد کند و سرانجام به جرم عدالت‌خواهی در محراب عبادت با شمشیر جهل و خیانت به فوز عظیم شهادت نائل شد: «قتل فی محراب عبادته لشدّه عدله» (جرج جرداق، کتاب صوت العدالة الانسانیة).

انقلاب اسلامی، بزرگ‌ترین تحول عصر حاضر

در طول تاریخ نیز عالمان مبارز و مصلحان بزرگ برای ایجاد تحول و اصلاح در جامعه، مجاهدت‌های بسیار کرده‌اند و توفیقات نسبی داشته‌اند. سرآمد همه مجاهدان در عصر ما امام خمینی (ره) است که به‌تعبیر رهبر معظم انقلاب: «هم انسان تحول‌خواه و هم تحول‌آفرین بود و ایشان بزرگ‌ترین تحولات را در زمان خودشان ایجاد کردند» (سخنرانی رهبری در سالگرد ارتحال امام، ۱۳۹۹/۳/۱۴، پایگاه خبری جماران).

امام خمینی با تربیت شاگردان مهذب و انقلابی در قم و نجف و دمیدن روح مبارزه در عموم مردم، منشأ یک تحول فکری و فرهنگی شد که در نهایت بیداری و خیزش مردم انقلاب اسلامی را به پیروزی رساند و نظام جمهوری اسلامی یعنی مردم‌سالاری دینی جایگزین رژیم خودکامه و موروّثی سلطنتی شد، تحولی که قبل از آن خواص هم کمتر تصور می‌کردند رخ دهد.

مملکتی که وابسته تمام عیار به آمریکا بود، به ایرانی سرافراز و مستقل تبدیل شد. آزادی جایگزین استبداد، اختناق و دیکتاتوری شد. فرهنگ و ارزش‌های اسلامی و اخلاق و معنویت جایگزین فرهنگ منحط و وارداتی غرب شد. حمایت از

محرومان و تلاش برای اجرای عدالت سرلوحه برنامه‌ها قرار گرفت. در سیاست خارجی تحولات عظیمی رخ داد که یک موردش حمایت از مردم فلسطین به جای پشتیبانی از رژیم نامشروع اسرائیل بود.

امام راحل عظیم الشان معتقد بود: «تحولی که در روحیه جوانان واقع شده از غلبه بر رژیم طاغوت بالاتر است» (سخنرانی رهبری در ۱۳۹۹/۳/۱۴، پایگاه خبری جماران).

به‌هرحال مردم ایران و جهان بعد از ۲۲ بهمن ۵۷ شاهد تحولات اساسی در عرصه‌های مختلف بودند که مجال پرداختن به آن‌ها نیست.

پس از ارتحال امام خمینی، رویکرد تحول‌گرایی با پرچم‌داری امام خامنه‌ای تداوم یافت و در ۳۶ سال گذشته شاهد اقدامات تحولی در علم و فناوری، پزشکی، هسته‌ای، نانو، سلول‌های بنیادین، ماهواره، هوافضا، تسلیحات نظامی بوده‌ایم، به‌گونه‌ای که رتبه ایران در برخی رشته‌ها به زیر ۱۰ و حتی ۵ رسیده است.

دستاوردهای بزرگ ملت ایران در شرایطی رقم خورده است که روزه‌روز تحریم‌ها و تهدیدها بیش‌تر شده است و دشمن تلاش کرده با ایجاد فتنه در داخل، حرکت رو به پیشرفت نظام اسلامی را سد نماید و مزدوران خود را در این سرزمین حاکم گرداند. به یاری خداوند نقشه‌ها یکی بعد از دیگری نقش بر آب شده و ملت ایران با همان شعارهای همیشه زنده، فطری و جهانی یعنی استقلال، آزادی، اخلاق و معنویت، عدالت، عقلانیت، عزت و برادری؛ تداوم بخش راه روشن شهیدان است (بیانیه گام دوم انقلاب).

روحیه تحول‌گرایی در نگاه و عمل شهید رئیسی

از منظر آیت‌الله رئیسی، مدیر تحول‌گرا ویژگی‌هایی دارد که مدیر فاقد آن‌ها نمی‌تواند تحول‌آفرین باشد. مدیر تحول‌گرا باید از دانش و آگاهی لازم نسبت به وضع موجود و بینش صحیح نسبت به وضع مطلوب برخوردار باشد تا با تصویرسازی درست و روشن از آینده چنان انگیزه و شوقی در مدیران و همکاران ایجاد کند که با نشاط و رغبت همه‌ی توان، خلاقیت و ظرفیت خود را در نیل به وضع ایده‌آل به‌کار گیرند.

مدیر تحول‌گرا دچار رخوت، درج‌زدن و روزمرگی نمی‌شود. واقعیات موجود را مقدرات قطعی و غیر قابل تغییر نمی‌پندارد. امیدوار است با عزم و اراده، تدبیر و برنامه، همت و مجاهدت بتوان وضع موجود را تغییر داد.

بر این نکته واقف است که در مسیر تحول همواره موانع و چالش‌های جدی وجود دارد. کسانی که با تغییر، منافعتشان به خطر می‌افتد غالباً به مخالفت مستقیم و یا غیرمستقیم می‌پردازند. با ابزار رسانه و فضا سازی، افکار عمومی را برای مقابله با تحول تحریک می‌کنند و کسانی را هم که به وضع موجود خو گرفته‌اند و آینده پس از تحول در نظرشان در هاله‌ای از ابهام است، همراه می‌کنند که مانع تحول شوند.

مدیر تحول‌گرا با علم به این سنگ‌اندازی‌ها پا به میدان می‌گذارد و به همراهان نیز گردنه‌ها و عقبه‌های صعب‌العبور مسیر را یادآور می‌شود که با بصیرت و آمادگی پای در راه بگذارند و خطرات و مخاطرات را به جان خریدار باشند و درعین حال به آنان مژده می‌دهد که: «ان مع العسر یسر» (انشراح/ ۶).

گر مرد رهی میان خون باید رفت / وز پای فتاده سرنگون باید رفت
 تو پای به راه در نه و هیچ می‌رس / خود راه بگویدت که چون باید رفت
 (عطارد، مختارنامه، باب هشدهم، در همت بلند داشتن، شماره ۲۵)
 وعده‌های قطعی الهی را یادآور می‌شود که: «والذین جاهدوا فینا لنه‌دینهم سبلنا» (عنکبوت / ۶۹).
 مدیر راهبردی اگر خود امیدوار و بانگیزه و دارای روحیه پشتکاری و پیگیری امور نباشد، نمی‌تواند دیگران را به حرکت درآورد، چون فاقد شیء نمی‌تواند معطی شیء باشد.
 ذات نایافته از هستی بخش / چون تواند که شود هستی بخش
 خشک ابری که بود ز آب تهی / ناید از وی صفت آب دهی
 (جامی، هفت اورنگ، سبحة‌الابرار، بخش ۱۹ در استدلال به ظهور آثار وجود آفریدگار)
 تحول‌آفرینی یک اقدام ساده و معمولی نیست که هر مدعی از عهده‌ی آن برآید. انسان حکیم، صابر، پُرکار، خستگی‌ناپذیر، منضبط، مثبت‌اندیش، نوآور، برون‌گرا، با جرئت و جسارت می‌طلبد، کسی که با تهدید و تطمیع، تمسخر و افتراء، ملامت و مانع، میدان را ترک نکند و در شمار مجاهدانی باشد که: «لایخافون لومة لائم» (مائده / ۵۴).
 مدیر تحول‌گرا باید اهل فداکاری و ایثار باشد، با آسایش و راحتی خود خداحافظی کند تا بتواند آسودگی و رفاه دیگران را فراهم کند. در شمار پارسایانی باشد که به بیان امیر بیان: «نفسه منه فی عناء و الناس منه فی راحة» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۹۳).
 تحول‌آفرینی مرد فکر و اندیشه به همراه اقدام و عمل می‌طلبد نه صرفاً ادعا و حرف زیرا که با زیبا سخن گفتن بدون اقدام نمی‌توان ره به منزل مقصود برد:

سع‌دیا گرچه سخندان و مصالح‌گویی / به عمل کار برآید به سخندانی نیست
 (سعدی، قصیده شماره ۷، موعظه و نصیحت)
 و ضرب‌المثلی که منسوب به فردوسی است:

بزرگی سراسر به گفتار نیست / دو صد گفته چون نیم کردار نیست (فردوسی، هجونا‌مه، شهرستان ادب)
 امام علی(ع) نیز در وصف یکی از یاران نیکش می‌فرماید: «کان یقول ما یفعل و لا یقول ما لا یفعل» (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۸۹). آن‌چه را می‌گفت عمل می‌کرد و نمی‌گفت آن‌چه را که عمل نمی‌کرد.
 قرآن نیز مدعیان بی‌عمل را به شدت توبیخ و نکوهش کرده است: «یا ایها الذین آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون، کبر مقتا عندالله ان تقولوا ما لا تفعلون» (صف / ۲ و ۳).

هنر مدیر تحول‌گرا این نیست که خود به تنهایی تلاش کند و برای پیشبرد امور به آب و آتش بزند بلکه باید بتواند مدیران زیرمجموعه را به سعی و کوشش عالمانه وادارد. البته تحقق این امر بسیار سخت است. اگر سوره هود پیامبر صبور و مقاوم را بپرکرد: «شیتنی سوره هود و اخواتها...» (سیوطی، الجامع الصغیر، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۱ق، ج ۲، ص ۸۲). به جهت وجود آیه «فاستقم کما امرت» در این سوره است و دلیل اصلی آن فرمان مهم بخش دوم آیه است، یعنی «و من تاب معک» (هود / ۱۱۲).

زیرا همراه ساختن امت در پیمودن راه صعب و پرچالش و پایمردی و پایداری در برابر دشمن بسی جان‌فرساتر است از اینکه انسان به تنهایی بخواهد کارهای پرمشقت را انجام دهد.

خلاصه اینکه لازمه تحول‌آفرینی، ویژگی‌های متعددی است که در بررسی ابعاد شخصیت جامع‌الاطراف دکتر رئیسی غالب آن‌ها را مشاهده می‌کنیم. اگر کسی در این باره تردید دارد، مروری بر اوضاع کشور در مرداد ۱۴۰۰ یعنی آغاز مسئولیت ریاست‌جمهوری و کارنامه ۳۳ ماهه اقدامات تحولی و خدمات ارزنده شهید رئیسی داشته باشد، این گزاره را تصدیق می‌کند و با تاثیر مسئولیت داشتن یک مدیر راهبردی تحول‌گرا آشنا می‌شود.

رهبر فرزانه انقلاب که همچون امام راحل عظیم الشان در به‌کارگیری واژه‌ها و تعریف و تمجید و یا توبیخ و نکوهش افراد، دقت و احتیاط فراوان دارند و اهل مبالغه‌گویی و مجامله نیستند، توفیقات شهید رئیسی در مدت حدود سه سال را به نتایج اقدامات مؤثر امیرکبیر در مدت زمان کوتاه صدر اعظمی تشبیه کردند: «همچنان که امیرکبیر در مدت ۳ سال کارهای بزرگی انجام داد و رئیسی عزیز هم در حدود ۳ سال خدمت، برخی پایه‌گذاری‌های خوبی انجام داد که ان‌شاءالله ثمره آن به کشور خواهد رسید» (بیانات رهبری در دیدار با اعضای دولت چهاردهم، ۱۴۰۳/۶/۶، خبرگزاری مهر).

تحول در قوه قضائیه

اگر آیت‌الله رئیسی قادر به اقدامات اساسی و تحولی نبود رهبری مناصب خطیری همچون تولید آستان قدس رضوی و ریاست قوه قضائیه را به ایشان واگذار نمی‌کرد و در مقاطع مختلف این تعابیر بلند نسبت به ایشان را بر زبان جاری نمی‌ساخت. نکته دیگر این که رهبری اشراف کامل به عملکرد مدیران رده بالای کشور دارد و از منابع متعدد و دستگاه‌ها و نهادهای نظارتی و بازرسی گزارش‌های مختلف در مورد نقاط قوت و ضعف آنان را دریافت می‌کند، لذا با سیری اجمالی در اوصافی که در باره شهید رئیسی بیان کرده‌اند می‌توان به روحیه تحول‌گرایی و توان تحول‌آفرینی رئیس‌جمهور شهید واقف شد.

رهبر معظم انقلاب از دکتر رئیسی به عنوان شخصیتی «آزموده در مدیریت‌های کلان» (حکم تولیت آستان قدس رضوی، ۱۳۹۴/۱۲/۱۷، خبرگزاری صداوسیما) یاد می‌کند. فردی که صرفاً در سطوح پایین کارکرده و جزئی‌نگر است، نمی‌تواند در سطح کلان تحول ایجاد کند، چون انجام اقدامات بزرگ و اساسی، نیازمند دانش، تجربه، جرئت و جسارتی است که هر مدیری مرد این میدان نیست.

مطالبه جدی رهبری از آقای رئیسی در قوه قضائیه، تحول در این مجموعه بزرگ و مهم بود و اگر این روحیه و توان را در ایشان نمی‌دید چنین نمی‌فرمود: «تحولی متناسب با نیازها و پیشرفت‌ها و تنگناها در قوه قضائیه صورت گیرد و دستگاه عدالت با نفسی تازه و انگیزه‌ای مضاعف و نظم و تدبیری حکمت‌آمیز، دوران جدید را که زینده‌ی گام دوم انقلاب اسلامی است با قدرت و جدیت آغاز کند» (حکم انتصاب به ریاست قوه قضائیه، ۱۳۹۷/۱۲/۱۶، خبرگزاری میزان).

مبارزه با فساد

در مدت ۸۴۷ روز ریاست آیت‌الله رئیسی، قوه قضائیه به دستگاهی فعال و پرتحرک تبدیل شد که برای صیانت از حقوق عامه در شئون مختلف ورود کرد و احقاق حق مردم به‌ویژه محرومان از دانه درشت‌ها و رانت‌خواران را به‌جد در دستور کار قرار داد. حضور در استان‌ها و پیگیری میدانی کارها از جمله سر زدن به مراکز صنعتی و تولیدی که در مواردی به نام خصوصی‌سازی به نورچشمی‌ها واگذار شده بود و آنان بدون رعایت مصالح عمومی و منافع کارگران و مهندسان مشاور مشغول به کار در آن واحدها، با لطایف‌الحیل مجموعه را به تعطیلی کشانده و با فروش دستگاه‌ها و تجهیزات و نیز تغییر کاربری، سود مضاعفی را نصیب خود کرده بودند!

شهید رئیسی با درایت و شجاعت در این قضیه ورود کرد و مانع تضییع حقوق جامعه و کارگران شد. و در این دوره چند نفر از مدیران ارشد و رؤسای سازمان‌های دولتی به‌دلیل تخلفات و جرایم متعدد بازداشت شدند، از جمله رئیس سازمان خصوصی‌سازی به‌خاطر آسیب‌زدن به بیت‌المال و تبعیض ناروا در واگذاری‌ها، در حین مسئولیت بازداشت، زندانی و مجازات شد تا درس عبرتی برای دیگر مدیران بی‌پروا باشد.

برای تحقق عدالت راهی جز مبارزه قاطع با فساد نیست و آقای رئیسی در این زمینه توفیقات قابل‌توجهی داشت و توانست رضایت رهبری را جلب نماید به‌گونه‌ای که ایشان گفت: «خب الحمدلله توجه به قضیه فساد در قوه قضائیه اوج گرفته؛ البته قبل از این دوره شروع شده بود و لیکن حالا بحمدالله در اوج است و مورد توجه است، و مردم هم که نگاه می‌کنند و می‌بینند شما برخورد با مفسد می‌کنید، ملاحظه نمی‌کنید و قاطع وارد میدان می‌شوید واقعا خوشحال می‌شوند، امیدوار می‌شوند، چون فساد و مفسد یک ضربه بزرگی به زندگی مردم و به روحیه مردم و به ایمان و اعتقاد مردم است» (بیانات رهبری در ارتباط تصویری با همایش سراسری قوه قضائیه، ۱۳۹۹/۴/۷، خبرگزاری میزان).

در پایان مسئولیت قوه قضائیه و آغاز به کار دولت شهید رئیسی نیز رهبری بر ضرورت فسادستیزی در قوه مجریه تاکید کرد و با اشاره به سابقه خوب و موفق وی در قوه قضائیه، مبارزه با منشأ فساد را که معمولا در دولت است مهم‌تر و اساسی‌تر دانست. الحمدلله با تدابیر و تلاش شهید جمهور از جمله با فعال کردن بازرسی ویژه ریاست‌جمهوری و ستاد مبارزه با فساد و اصلاح برخی رویه‌ها در این دوره توفیقاتی حاصل شد که اشاره می‌شود.

رهبر حکیم انقلاب با تایید عملکرد آقای رئیسی در مبارزه با فساد در قوه قضائیه اظهار داشت: «خوشبختانه رئیس‌جمهور محترم در مسئولیت قوه قضائیه به این موضوع پرداختند که خود همین هم واقعا موجب امید مردم به ایشان و محبوبیت ایشان در بین مردم شد... جای اصلی برخورد با فساد و فسادستیزی قوه مجریه است که زمینه‌های تولید فساد از بین برود... یکی از مصادیق مهم این مسئله فساد، تخلفاتی است که در اجرای سیاست‌های اصل ۴۴ به‌وجود می‌آید که جناب آقای رئیسی در قوه قضائیه موارد متعددی از آن را دنبال کردند» (بیانات رهبری در نخستین دیدار رئیس‌جمهور و اعضای دولت سیزدهم با رهبری، ۱۴۰۰/۶/۶، رسانه دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای).

در مورد سند ارتقاء یافته تحول در قوه قضاییه که با کمک نخبگان حوزه و دانشگاه و تجربیات برگزیدگان قوه قضاییه تدوین شد، رهبری با ابراز رضایت فرمود: «همین‌طور که امروز بیان کردید که مثلاً حدود ۸۰٪ در مجموع به‌طور متوسط پیشرفت کرده، اگر این را با تفصیل مردم بدانند، قطعاً در امیدواری به قوه قضاییه تاثیر دارد که این خیلی مهم است» (بیانات رهبری در ارتباط تصویری با همایش سراسری قوه قضاییه، ۱۳۹۹/۴/۷، خبرگزاری میزان).

انتخاب مدیران پاک‌دست و نظارت بر عملکرد آنان

شهید رئیسی با تجربه ۴ دهه مسئولیت در بخش‌های مختلف قوه قضاییه از جمله ۱۰ سال ریاست سازمان بازرسی کل کشور به‌خوبی با نقاط قوت و ضعف دستگاه‌های اجرایی آشنا بود از این جهت در دولت چند اقدام مؤثر را دنبال کرد و مورد تاکید قرار داد. اول اینکه در انتخاب مدیران با بررسی سوابق افراد و استعلام از نهادهای نظارتی مثل وزارت اطلاعات و سازمان اطلاعات سپاه کوشید تا از مدیرانی که در مسائل مالی، اخلاقی و امنیتی مشکل داشته‌اند یا این شائبه وجود دارد، استفاده نکند زیرا انتصاب مدیران پاک‌دست و منزّه، قطعاً در جلوگیری از وقوع فساد بسیار مؤثر است. مع‌الاسف در گذشته مدیرانی داشته‌ایم که خود عامل سوء استفاده بودند و وقتی آب از سرچشمه گل‌آلود باشد، دیگر زحمات پایین‌دستی برای پاک و زلال کردن آن چندان مؤثر نیست!

اگر رئیس یک دستگاه نه تنها روحیه فسادستیزی نداشته باشد بلکه خود به‌دنبال مفسده و بهره‌برداری از موقعیت برای منافع شخصی و پر کردن جیب خود و اعوان و انصارش باشد، چگونه می‌توان از زیردستان توقع پاکی و سلامت داشت؟ چه زیبا شیخ اجل گفت:

اگر زباغ رعیت ملک خورد سیبی / برآوردند غلامان او درخت از بیخ
به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد / زبند لشکریانش هزار مرغ به سیخ
(سعدی، گلستان، باب اول در سیرت پادشاهان، حکایت شماره ۱۹)

در مرحله دوم شهید رئیسی تاکید داشت بعد از نصب افراد پاک‌دست و مورد وثوق، بایستی نظارت جدی بر عملکرد آنان وجود داشته باشد. ایشان بارها در جلسات دولت یادآور شد که اعتماد داشتن به افراد منافاتی با نظارت ندارد، چون افراد سالم هم وقتی در موقعیت خاصی قرار گیرند، مثلاً صاحب امضای طلایی شوند، چه‌بسا در معرض وسوسه قرار گیرند و دچار لغزش شوند. دکتر رئیسی حکومت امیرالمؤمنین را الگو قرار می‌داد که مخبران و عیونی داشت که با نگاه تیزبین رفتار والیان و عوامل حکومت را رصد می‌کردند و هر جا اجحاف و ظلمی یا تخلف و جرمی مشاهده می‌کردند بدون درنگ گزارش می‌کردند و حضرت به‌سرعت اقدام و برخورد لازم را انجام می‌دادند. نمونه آن را می‌توان در نامه‌های توبیخ آمیز حضرت به برخی والیان از جمله عثمان بن حنیف ملاحظه کرد.

رئیس‌جمهور شهید به‌محض اینکه پس از دریافت گزارش‌های نظارتی و بازرسی، به وقوع تخلف و جرمی مطمئن می‌شد، واکنش نشان می‌داد. از جمله در مورد پرونده جنجالی چای دیش که از دولت دوازدهم شروع شده بود و اولین بار وزارت اطلاعات دولت شهید رئیسی متوجه آن شد و گزارش داد. رئیس‌جمهور علاوه بر وزارت، بازرسی ویژه و ستاد مبارزه با مفاسد

در ریاست جمهوری را فعال کرد و در اولین فرصت پرونده را به قوه قضائیه ارجاع داد که رئیس و سخنگوی قوه قضائیه چند بار این اقدام به هنگام شهید رئیسی را یادآور شده‌اند. برای نمونه آقای اژه‌ای گفت: «تخلفات چای دیش ابتدا از سوی دولت سیزدهم مطرح شد» (خبرگزاری ایرنا، ۱۴۰۳/۲/۲۵).

متأسفانه در گذشته گاهی اوقات که قوه قضائیه می‌خواست با دانه درشت‌های متخلف مثل برادر رئیس‌جمهور یا برادر معاون اول و منسوبان اعضای دولت برخورد کند، با مقاومت‌هایی روبرو می‌شد. آیت‌الله رئیسی در ریاست قوه قضائیه به این خط‌قرمزها و خط و نشان کشیدن‌ها اعتنایی نمی‌کرد و به وظیفه قانونی در برخورد با مفسدین عمل می‌کرد و شاهد بودیم که در قوه قضائیه هم با افراد مجرمی مثل اکبر طبری قاطعانه برخورد کرد.

کاهش هزینه‌ها با دوری از تجمل‌گرایی

یکی از ویژگی‌های ممتاز دولت شهید رئیسی که منشأ صرفه‌جویی و کاهش هزینه‌ها شد و مهم‌تر از آن، خرسندی و رضایت مردم را به‌همراه داشت و در مقایسه با دوره قبل، تحول ارزنده‌ای محسوب می‌شد، زی‌طلبگی و ساده‌زیستی آقای رئیسی بود. رهبر معظم انقلاب در این باره فرمود: «ساده‌زیستی و کاهش تشریفات در سلوک شخصی و حکومتی، به‌خصوص شخص آقای رئیس‌جمهور برای من چشمگیر است» (بیانات رهبری در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای دولت، ۱۴۰۲/۶/۸، کیهان آنلاین).

یکی از دلایل وقوع انقلاب، بی‌عدالتی و شکاف عمیق طبقاتی در دوره پهلوی بود. مقامات کشور هرگونه دخل و تصرف در اموال عمومی را برای خود مباح می‌دانستند درحالی‌که بسیاری از مردم از امکانات اولیه زندگی محروم بودند.

امام خمینی با مشی زاهدانه، دولتمردان را به دوری از تجملات و تشریفات ترغیب کرد و امکانات کشور و سرمایه بیت‌المال را برای خدمت به مردم و به‌خصوص محرومان بسیج کرد. فرهنگ ساده‌زیستی در کشور حاکم شد که شخصیت‌هایی مثل شهید رجایی نمونه بارز آن بودند.

اما بعد از جنگ به تدریج روحیه اشرافی‌گری و تجمل‌گرایی در برخی مدیران رسوخ کرد و در ۸ سال قبل از دولت مردمی شهید جمهور به آن دامن زده شد که بازتاب منفی در بین مردم داشت. شهید رئیسی بساط تشریفات زائد را برچید که این سبک مدیریتی می‌تواند الگویی برای حکمرانی مطلوب باشد.

فهرست بلندی از صرفه‌جویی‌ها را در دولت «خدمت و کار» شاهد بودیم از جمله: صرفه‌جویی در هزینه‌های سفرهای استانی، استفاده از خودرو داخلی، عدم پرداخت حق مأموریت در سفرهای خارجی به اعضای دولت، محدود کردن سفر به دیگر کشورها به موارد ضروری آن هم با کم‌ترین نفقات و کم‌ترین زمان ممکن و... در پاسخ کسی که می‌گوید این صرفه‌جویی‌ها تاثیری در کاهش هزینه‌ها ندارد! باید گفت: اولاً اسراف گناه کبیره است که به صراحت در قرآن از آن نهی شده: «ولا تسرفوا إنه لا یحب المفسرین» (اعراف / ۳۱). و کسانی که اهل ریخت و پاش و تبذیر هستند یاران شیطان قلمداد شده‌اند: «إن المبدّرین کانوا اخوان الشیاطین» (اسراء / ۲۷).

بنابراین صرف نظر از میزان کاهش هزینه‌ها، وظیفه هر مسلمان صرفه‌جویی در زندگی و پرهیز از هزینه‌تراشی مخصوصاً برای بیت‌المال است و نبی مکرم اسلام در وصف مؤمن می‌فرماید: «قلیل المؤمنة، کثیر المعونة» (بحارالانوار، ۶۷، ۳۴، ۷۱). فرد با ایمان کم خرج و زحمت و پرنفع و بسیار یاری‌رسان است.

مشابه این تعبیر را مولی‌الموحدین امام علی (ع) در بیان ویژگی‌های یار وفادارش صعصعة بن صوحان بیان کرده است: «والله ما كنت إلاً خفيف المؤمنة، کثیر المعونة» (سفینه البحار، ج ۲، ص ۳۰، ماده صعب). سوگند به خدا که کم هزینه و پرفایده بودی. ثانیاً اگر رویه رئیس‌جمهور و اعضای دولت به‌عنوان مدیران بلندمرتبه نظام تجمل‌گرایی و خرج‌تراشی بی‌جا باشد، این روحیه به دیگر مدیران و کارکنان دولت و نیز عامه مردم تسری پیدا می‌کند؛ همان‌گونه که امام علی (ع) فرمود: «الناس بامرائهم منهم بآئهم» (تحف العقول، ص ۲۰۸). مردم به حاکمان خود بیش از پدرانشان شباهت دارند. و با عائله سنگین دولت، هزینه‌ها: «قطره قطره جمع گردد، عاقبت دریا شود» (فیض کاشانی، دیوان اشعار، غزلیات، غزل شماره ۳۸۴).

ثالثاً در شرایطی که به‌دلائل مختلف بخشی از جامعه با مشکلات معیشتی مواجه هستند، اگر مدیران در ناز و نعمت و رفاه باشند چگونه در نبرد اقتصادی با آمریکا و هم‌پیمانانش و در شرایط تحریم‌های ظالمانه می‌خواهند مردم را به اقتصاد مقاومتی، تحمل کمبودها و قناعت دعوت کنند؟

چنین دعوتی این سؤال جدی و درست را مطرح می‌کند که: «أتامرون الناس بالبر و تنسون انفسکم» (بقره/ ۴۴). آیا مردم را به نیکی دعوت می‌کنید و خود را فراموش می‌کنید (که اهل احسان و نیکی باشید؟)

و چه زیبا لسان الغیب با داعیان بدون عمل نهیب زده است که:

مشکلی دارم ز دانشمند مجلس بازپرس / توبه فرمایان چرا خود توبه کمتر می‌کنند

گوئیا باور نمی‌دارند روز داوری / کاین همه قلب و دغل در کار داور می‌کنند

(حافظ، غزلیات، غزل شماره ۱۹۹)

کاهش فاصله طبقاتی

نمونه دیگر از حساسیت رئیس‌جمهور شهید، واکنش ایشان به پاداش‌های نجومی هیئت‌مدیره بانک‌ها و شرکت‌ها و حقوق‌های بالا در دستگاه‌ها بود که دستور داد سقف برای آن‌ها تعیین شود. این اقدام هرچند که کام مردم را شیرین کرد اما کام ذی‌نفعان را تلخ و عصبانیت و مخالفت آنان را برانگیخت!

درخصوص درصد افزایش حقوق کارکنان که هر ساله در بودجه مشخص می‌شود، شهید رئیسی نظرش این بود که این میزان افزایش پلکانی باشد، یعنی کسانی که حقوق کم‌تری دریافت می‌کنند درصد افزایش حقوق آن‌ها بیشتر لحاظ شود و افزایش درصد دریافت‌کنندگان حقوق بالا کمتر باشد تا سال به سال فاصله دریافتی‌ها کمتر شود. ولی معمولاً در مجلس درصد افزایش یکسان تصویب می‌شد مثلاً ۲۰٪ برای همه درحالی‌که ۲۰٪ حقوق‌بگیر ۶۰ میلیون تومانی، ۱۲ میلیون تومان می‌شود و ۲۰٪ حقوق کسی که ۱۵ میلیون تومان دریافت می‌کند ۳ میلیون تومان می‌شود و در نتیجه سال به سال نه تنها فاصله‌ها کاسته نمی‌شود بلکه افزایش می‌یابد.

شهید رئیسی به‌طور کلی تلاش می‌کرد ضریب‌جینی (فاصله طبقاتی) در جامعه کاهش یابد. لذا یک سلسله اقدامات در حمایت از طبقات کم‌درآمد انجام داد، مثلاً یارانه‌ها را که سال‌ها ثابت مانده بود افزایش داد و از طریق کالابرگ به دهک‌های ضعیف کمک کرد؛ و تلاش کرد تا از ویژه‌خواری نورچشمی‌ها حتی‌الامکان جلوگیری کند و جلوی فرار مالیاتی برخی متمکنان را بگیرد و یک سلسله اقدامات دیگر که نتیجه آن حرکت به سمت اجرای عدالت بود.

خدمتگزار صادق، متواضع و درد آشنا

نتیجه تلاش این مجاهد نستوه، کاهش و حل مشکلات جامعه و خدمت به مردم بود؛ چون تحرک او سبب تحرک اعضای دولت، استانداران و دیگر مدیران و پیشرفت کارها بود. رهبری به این تحول این چنین اشاره کرد: در خدمت‌گزاری به کشور یک نصاب تازه‌ای را به‌وجود آورد. ما قبلاً هم شخصیت‌های خدمتگزار داشتیم اما نه در این حد، نه با این حجم، نه با این کیفیت، نه با این صداقت، نه با این پرکاری و شب و روز نشناختن (بیانات رهبری در ۳۵ امین سالگرد ارتحال امام خمینی، خبرگزاری فارس، ۱۴۰۳/۳/۱۴).

نکته دیگر که از چشم تیزبین رهبری مخفی نماند، صفا و صمیمیت و تواضع شهید رئیسی در برخورد با اقشار مختلف مردم به‌ویژه طبقات محروم بود که متأسفانه بعضی از شخصیت‌ها وقتی به مناصب بالا می‌رسند دچار غرور و کبر می‌شوند و دسترسی ساده و بدون تکلف به آنان دشوار می‌شود، لذا بدرالدین جاجرمی شاعر قرن هفتم می‌گوید:

گر به دولت برسی مست نگردي مردی/گر به ذلت برسی پست نگردي

اهل عالم همه بازیچه‌ی دست هوسند/گر تو بازیچه‌ی این دست نگردي مردی

و قرآن طغیان را نتیجه احساس استغناء و بی‌نیازی می‌داند: «ان الانسان لیطغی أن رآه استغنی» (علق/۶ و ۷). رهبری در توصیف شهید رئیسی گفت: اینکه با مردم صمیمی و خصوصی و متواضعانه حرف می‌زند، رفت‌وآمد می‌کند، داخل خانه ایشان می‌رود، روی فرششان می‌نشیند، خیلی چیز خوبی است (بیانات رهبری در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای دولت رئیسی، ۱۴۰۲/۶/۸، خبرگزاری مهر).

سید ابراهیم وقتی که کودک ۵ ساله بود، پدر را از دست داد و گرد یتیمی بر چهره‌اش نشست، با فقر و ناداری دست و پنجه نرم کرد لذا درد محرومان را با گوشت و پوست و استخوان لمس کرده بود و نمی‌توانست نسبت به وضعیت آنان بی‌تفاوت باشد. دست‌یابی به پست و مقام‌ها نیز نتوانست در روحیه‌ی وی اثر منفی بگذارد، بلکه همان زی‌طلبگی و ساده‌زیستی را حفظ کرد. نه دچار عجب و غرور و نه گرفتار تشریفات کذایی شد.

از موقعیت‌ها فرصتی برای بهره‌برداری و بستن بار خود و اطرافیان فراهم نکرد، حتی از حقوق قانونی و مباح خود صرف‌نظر کرد، مثلاً در مدت مسئولیت در آستان قدس، حق تولیت را به انجام کار خیر و ساخت درمانگاه اختصاص داد زیرا به این فراز از نامه مولا علی (ع) به اشعث بن قیس فرماندار آذربایجان معتقد بود که «همانا پست فرمانداری برای تو وسیله‌ی آب و نان نبوده بلکه امانتی در گردن تو است: و إن عملک لیس لک بطعمه و لکنه فی عنقک امانه» (دشتی، نامه ۵ نهج‌البلاغه)

انتصاب مدیران جوان

استفاده از جوانان توانمند، خلاق و با تحصیلات عالی در مسئولیت‌ها از جمله توصیه‌های رهبری به دولت‌ها بوده است که بعضاً مورد کم‌توجهی قرار گرفته است، درحالی‌که در عصر دیجیتال و تحولات سریع، نسل جوان نسبت به درک اقتضائات زمان، تطبیق با تحولات و استفاده از فناوری‌های روز، قادر به عملکرد بهتری هستند.

شهید رئیسی با نگرش تحولی، در سطوح مختلف مدیریتی سعی کرد از جوانان خوشنام و باانگیزه استفاده کند، جوانانی که به اقتضای جوانی به‌جای محافظه‌کاری از جرئت، جسارت و روحیه خطرپذیری بیش‌تری برخوردارند و با ابتکار و نوآوری می‌توانند منشأ تحول و تغییر در وضع موجود باشند. با شوق و نشاط افزون‌تری دل به کار می‌بندند و همچون مدیران سال‌خورده کم‌تحرک و کم‌انگیزه نشده‌اند و به وضع موجود خو نکرده‌اند و امید و باور به تحول و تحرک برای نیل به وضع مطلوب دارند. رهبر حکیم انقلاب این رویکرد را مورد تمجید قرار داد و گفت: «به‌کارگیری جوانان در رده‌های گوناگون مدیریتی که بسیار چیز مهمی است، چیز لازمی است و بحمدالله در این دولت [سیزدهم] انجام گرفته [است]» (دیدار رهبری با دولت دکتر رئیسی، ۱۴۰۲/۶/۸، خبرگزاری تسنیم).

البته به‌کارگیری جوانان به‌معنای کنار زدن پیشکسوتان کارآمد و محروم کردن نظام از تجربیات گران‌بهای آنان نیست. تلفیق طراوت و نوآوری جوانان با پختگی و تجارب ارزنده بزرگان، در کسب توفیقات و پیشبرد امور بسیار مؤثر است. بر این مبنا رهبر حکیم انقلاب پس از شهادت سردار دلها حاج قاسم سلیمانی گفت: «اگر ده سال دیگر هم زنده می‌ماند و بنده زنده می‌ماندم و بنا بود که من مشخص کنم، او را در همین جا [فرماندهی نیروی قدس] نگه می‌داشتم» (خبرگزاری دانشجو، ۱۳۹۹/۲/۲۹). این نگرش همان اعتدال به‌معنای واقعی کلمه و اجتناب از افراط و تفریط است؛ یعنی فرد مسن برخوردار از روحیه جوانی که شامل: انگیزه، تحرک، نشاط، روحیه انقلابی و جرئت و جسارت اقدام است، نباید نظام حکمرانی از کارایی و تجربه‌اش محروم شود. امام علی (ع) می‌فرماید: «الظفر بالحزم و الحزم بالتجارب» (غررالحکم، ۴۲). پیروزی با دوراندیشی بدست می‌آید و دور اندیشی با تجارب. در سخن نغز دیگری حضرت می‌فرماید: «هرکه تجربه‌اش اندک باشد فریب می‌خورد و هرکه پر تجربه باشد کمتر فریب می‌خورد».

در ادبیات فارسی نیز در این باره نکات مفیدی یافت می‌شود مثل ضرب‌المثل مشهور:

آنچه در آینه جوان بیند / پیر در خشت خام آن بیند

(دهخدا، امثال و حکم، ج ۱، ص ۴۹)

دفاع صریح از اصول و ارزشهای اسلامی

از دیگر نقاط تمایز شهید رئیسی این بود که اعتقاد راسخ خود به مبانی اسلامی و انقلابی را با صراحت مطرح می‌کرد و می‌کوشید که این روحیه به مدیران نیز تزریق شود و تحولی در این عرصه صورت گیرد.

مع‌الأسف از دهه ۷۰ به بعد شاهد روی کار آمدن برخی مدیران بودیم که به‌مرور زمان دچار استحاله شده و میزان پای‌بندی آنان به اصول و ارزش‌های اسلامی و انقلابی کم‌رنگ شده بود، در نتیجه در بیان مواضع انقلاب در عرصه‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی دچار لکنت زبان شده بودند، چون:

حال متکلم از کلامش پیداست/ از کوزه همان برون تراود که در اوست!

(شیخ بهایی، دیوان اشعار، رباعیات، رباعی شماره ۱۹)

و به تدریج چنان فضایی حاکم شده بود که بعضی شخصیت‌های معتقد به مبانی اما محافظه‌کار هم در برابر انحرافات و ناهنجاری‌ها، روزه سکوت می‌گرفتند و یا دوپهلو و چندپهلو و به تعبیر دیپلمات‌ها گرد سخن می‌گفتند که به تریج قبای کسی برنخورد! رئیس‌جمهور شهید مواضع نظام را قاطع و شفاف مطرح می‌کرد، مثلاً وقتی از ایشان سؤال شد که آیا با رئیس‌جمهور آمریکا ملاقات می‌کند؟ صریح و بدون مکث پاسخ داد: خیر.

در تبعیت و تلاش برای تحقق راهبردها و منویات رهبری هیچ تردیدی به خود راه نمی‌داد. پس از هر سخنرانی امام خامنه‌ای، در اولین جلسه دولت با تحلیل محورهای بیانات به تقسیم و تعیین وظایف اعضای دولت می‌پرداخت. نه اینکه صرفاً حرف‌ها را تکرار و احیاناً تعریف و تمجید کند و بعد به فراموشی سپرده شود و اقدامی رخ ندهد و بدتر از آن عدم تأیید زبانی بلکه اتخاذ مواضع مغایر بود که در دهه نود بعضاً شاهد بودیم!

رهبر بصیر انقلاب از این ویژگی شهید رئیسی چنین یاد می‌کند: «اصلح آن کسی است که در درجه اول به مبانی این انقلاب و این نظام اعتقاد قلبی و واقعی داشته باشد، علی بصیرۀ و علی یقین... رئیسی عزیز به معنای واقعی کلمه اعتقاد داشت» (بیانات رهبری در دیدار مردمی در آستانه انتخابات ریاست جمهوری چهاردهم در عید غدیر، ۱۴۰۳/۴/۵، خبرگزاری ایسنا). در مراسم تنفيذ حکم دکتر رئیسی به‌عنوان رئیس‌جمهور، رهبری فرمود: «در بیانات رئیس‌جمهور، جناب آقای رئیسی، در تبلیغات انتخابات و غیره، تکیه بر روی ارزش‌های اسلامی انقلاب، مکرر انجام گرفت. ایشان بر ارزش عدالت، مبارزه با فساد و امثال این‌ها تکیه کردند» (بیانات در مراسم تنفيذ، ۱۴۰۰/۵/۱۲، خبرگزاری ایرنا).

برخلاف رویه مستحسن شهید رئیسی، بعضی مدیران به تصور وجیه‌المله ماندن و پایگاه مردمی خود را در بین اقشار غیر انقلابی از دست ندادن، در مقاطع حساسی مثل فتنه ۸۸ مهر سکوت بر لب زدند و در مواردی هم با سران فتنه همراهی کردند و در آن آزمون به تعبیر رهبری بعضی خواص مردود شدند.

شهید رئیسی در این قضیه هم الگوی یک حکمران انقلابی است، در مقاطع مختلف مصالح ملی را بر منافع شخصی ترجیح داد، خود را سپر بلایا کرد تا اصول و ارزش‌های انقلاب پابرجا بماند. در آخرین جلسه‌ی دوفترة که یک هفته قبل از شهادت یعنی روز یکشنبه ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۳ بعد از جلسه دولت، با ایشان داشتم، در این باره نکاتی را یادآور شد و قدردانی خود از کسانی که صریح مواضع نظام و رهبری را بیان می‌کنند و گلایه از دولتمردان و شخصیت‌هایی که چنین صراحت و شهامتی را ندارند، ابراز داشت.

در اجرای رهنمودهای رهبری، اعضای دولت را بیش از همه مسئول می‌دانست و با صراحت اعلام می‌کرد که ما باید در این مسئله پیشگام باشیم، حتی اگر اقدامی مربوط به قوا و نهادهای دیگر می‌شود، با آنها همراهی کنیم تا مطالبه رهبری بر زمین نماند. این روحیه تحولی درست در نقطه مقابل رؤسایی است که بعضاً وظایف روشن خود را هم انجام نمی‌دانند و با لطایف الحیل فرافکنی می‌کردند تا خود را منزله و دیگران را مقصر جلوه دهند!

فائق آمدن بر مشکلات و دردهای مزمن

یکی از توجیهات برخی مدیران در خصوص علت برطرف نشدن پاره‌ای مشکلات این بود که معضل مربوط به گذشته است، سال‌هاست که به درد مزمنی و لاعلاجی تبدیل شده و مدیران قبلی هم از درمان آن عاجز بوده‌اند! شهید رئیسی این استدلال را به هیچ وجه منطقی نمی‌دانست. بر این باور بود که اگر با درایت، پشتکار و توکل به خداوند به دل مشکلات بزیم:

مشکلی نیست که آسان نشود/ مرد باید که هراسان نشود

و به تعبیر آیت‌الله غروی اصفهانی معروف به کمپانی:

عاشق از فتنه‌ی معشوق هراسان نشود/ تا که مشکل نشود، واقعه آسان نشود

هر که ز آسیب ره عشق هراسان باشد/ به که اندر هوس سبب زنخدان نشود

(غروی اصفهانی، دیوان کمپانی، غزل شماره ۷۲)

تن دادن به وضع موجود و از کنار مشکلات عبور کردن و به تعبیر ایشان دور زدن آنها قابل قبول نبود و می‌گفت فرق ما با دیگران باید در این باشد که ایمان داشته باشیم بن‌بستی وجود ندارد. با روحیه اعتماد به نفس و «ما می‌توانیم»، نهایت سعی و تدبیر خود را به کار بندیم و به مدد الهی امیدوار باشیم که «والذین جاهدوا فینا لنه‌دینهم سبیلنا» (عنکبوت/ ۶۹). و نیز: «إن تنصروا الله ینصرکم و یثبت اقدامکم» (محمد/ ۷).

اولویت اتمام پروژه‌های نیمه تمام

از دیگر تغییرات در رویکرد حکمرانی رئیس‌جمهور شهید، اولویت دادن به انجام طرح‌های نیمه‌تمام بود. امری که برخی مدیران ارشد در گذشته از آن فراری بودند و ترجیح می‌دادند اعتبارات را به پروژه‌هایی اختصاص دهند که در برنامه خودشان بوده و با کلنگ‌زنی آنان شروع شده است تا به نام خودشان صفر تا صد آن ثبت شود.

در پاسخ این سوال که چرا پروژه‌های قبلی را به ثمر نمی‌رسانند توجیهاتی ذکر می‌کردند که بیشتر به تخریب مدیران گذشته برمی‌گشت. مثلاً شروع آن پروژه‌ها را کارشناسی نشده و غیر مفید ذکر می‌کردند و مدعی می‌شدند که جلو ضرر را هر وقت بگیریم، منفعت است! نتیجه این تفکر انباشت صدها بلکه هزاران طرح ناتمام در گوشه و کنار کشور و در منظر هر روزه مردم و به تعبیری نشان ناکارآمدی مدیریت کشور تلقی می‌شد.

شهید رئیسی با اخلاص و دردمندی که داشت و در پی انجام وظیفه بود، نه اینکه کارها به نام چه کسی ثبت می‌شود، نمی‌توانست این وضع را تحمل کند و به پایان رساندن این پروژه‌ها را در سفرهای استانی در دستور کار و مصوبات قرار داد و

شروع پروژه بسیار ضروری جدید را در شمار استثنائات قرار داد. با عزم و همتی که داشت صدها طرح مثل احداث بیمارستان فردیس کرج را که در دهه ۷۰ کلنگ خورده بود به پایان رساند و شادی و رضایت را برای مردم چشم‌انتظار به‌ارمغان آورد. شهید رئیسی رضایت خود را در گره‌گشایی از مشکلات و خدمت به خلق خدا، جلب رضایت آنان و افزایش سرمایه اجتماعی نظام به‌عنوان ابر پروژه‌ی دولت می‌دانست. او اعتقاد داشت با پشتوانه مردمی نظام در عرصه بین‌الملل هم می‌توان با اقتدار موضع گرفت و دستاوردهای قابل‌توجهی را عاید ملت کرد.

تحول در سیاست خارجی

در دولت یازدهم و دوازدهم نگاه به غرب بر دیپلماسی ج.ا.ا با محوریت برجام غلبه یافته بود و فراز و نشیب آن به مسائل داخلی به‌ویژه اقتصادی گره خورده بود. هدف و راهکار ساده و عوام‌پسندی که دکتر روحانی در تبلیغات انتخابات ریاست‌جمهوری مطرح کرد این بود که «هم چرخ سانتریفیوژها بچرخد و هم چرخ کارخانه‌ها»، و این امر با دیدن و توافق با کدخدای جهان یعنی آمریکا میسر است.

بر این مبنا همه‌ی تخم مرغ‌ها را در سبد اروپا و آمریکا گذاشتند و حتی به گسترش تعامل با همسایگان هم اهمیت ندادند. رفاه مردم، کاهش تورم، حل مشکلات بیکاری، محیط زیست، آب خوردن و دیگر معضلات منوط به نتیجه توافق برجام شد! با قدرت رسانه‌های داخل و خارج، چنان فضایی در کشور ایجاد شد که نقد برجام «ذنب لا یغفر» و گناه‌کبیره و خیانت به کشور محسوب می‌شد و این‌گونه القاء می‌شد که انگار وظیفه همگان، صرفاً تحسین و تجلیل از دست‌اندرکاران برجام است. حتی پویشی با حضور هنرمندان و چهره‌های مشهور راه‌اندازی کردند تا این ایده را تثبیت کنند که «هر توافقی بهتر از عدم توافق است». روشن است که با این نگرش، دادن هر امتیازی برای رسیدن به این مقصد مباح بلکه واجب می‌شود.

خلاصه اینکه اقتصاد کشور شرطی شد. گزارش لحظه‌ای مربوط به برجام در صد اخبار قرار گرفت و با این اوضاع مشخص بود که با خروج ترامپ از برجام و ادامه بلکه افزایش تحریم‌ها چه بلایی بر سر کشور می‌آید.

شهید رئیسی با عبرت و درس‌آموزی از این تجربه‌ی تلخ، از همان روزهای نخست، حرکت تحولی خود در سیاست خارجی را با عنوان «سیاست خارجی متوازن» آغاز کرد؛ با این رویکرد که براساس حفظ منافع ملی و احترام متقابل آمادگی گسترش روابط و تبادلات تجاری با کشورهای غربی و شرقی و به‌ویژه همسایگان را داریم.

اولین سفر خارجی دکتر رئیسی در دوره ریاست‌جمهوری به تاجیکستان بود. کشوری که مشترکات فرهنگی، تاریخی و تمدنی فراوان با ما دارد، از جمله اینکه زبان گفتاری یکسانی داریم. با این وجود در دوره قبل روابط دو کشور به سردی گرائیده بود به‌گونه‌ای که تاجیکستان از مخالفان عضویت ج.ا.ا در سازمان شانگهای بود و چون برای عضویت کشور جدید، نیاز به موافقت و اجماع همه اعضا است، این مخالفت مانع از پیوستن ایران به این سازمان مهم بود.

با انجام این سفر و مقدماتی که توسط وزارت خارجه فراهم شده بود، گره عضویت ایران در سازمان قدرتمند شانگهای باز شد. این موفقیت در شرایطی رقم خورد که غرب مذبوحانه می‌کوشید تا ج.ا.ا را در منطقه و در سطح جهانی منزوی سازد.

این اولین تحول مثبت در سیاست خارجی دولت شهید رئیسی بود و به دنبال آن گام‌های بلند بعدی برداشته شد، مثل عضویت ایران در گروه کشورهای نوظهور اقتصادی بریکس که با سفر رئیس‌جمهور به آفریقای جنوبی انجام شد. درحالی‌که متقاضیان متعددی در نوبت و صف پیوستن و بر روی سکوی انتظار بودند! پایه‌گذاران اصلی این گروه ۵ کشور قدرتمند یعنی چین، روسیه، هند، برزیل و آفریقای جنوبی هستند و عضویت ایران در این مجموعه فرصت مغتنمی برای توسعه روابط سیاسی و اقتصادی با این غول‌های اقتصادی است.

تقویت همکاری با ۱۵ کشور همسایه از جمله برقراری ارتباط سیاسی با عربستان سعودی که سال‌ها روابط دو کشور قطع شده بود و همکاری بیش‌تر با چین و روسیه و دیگر اقدامات باعث شد راه‌های دور زدن تحریم‌ها هموارتر شود. برای نمونه اگر قبلاً ادعا می‌شد امکان فروش نفت نیست و اگر هم بفروشیم پول آن را نمی‌توانیم وارد کشور کنیم، ثابت شد که هم می‌توان بازار برای فروش نفت پیدا کرد و هم می‌توان پول آن را به کشور بازگرداند.

در موضوع واردات واکسن در بحران کرونا هم که روزانه عدد فوتی‌ها از مرز ۷۰۰ نفر گذشته بود، برخی سیاسیون و دولتمردان ادعا می‌کردند تا fatf را نپذیریم امکان واردات واکسن وجود ندارد. شهید رئیسی به‌محض انتخاب، ارتباطات را با چین و دیگر کشورها برقرار کرد و بدون پذیرش fatf، انبوه واکسن را وارد و با حمایت از تولید داخلی و نیز تولید مشترک واکسن با کوبا، این معضل را حل کرد و به غم، اندوه و اضطراب مردم پایان داد؛ چون از نظر وی سلامتی و حفظ جان مردم نخستین اولویت دولت بود.

در این دوره بدون هیاهو و جنجال تبلیغاتی و بدون شرطی کردن و گره زدن اقتصاد کشور به مذاکرات، جلسات هیئت وزارت خارجه به سرپرستی دکتر علی باقری با کشورهای اروپایی درخصوص رفع تحریم‌ها براساس توافق برجام ادامه یافت و دوبار به مرحله امضای توافق رسید؛ یک بار در شهریور ۱۴۰۱ و دفعه دوم در اواخر دوره شهید رئیسی که ظاهراً با برخی کارشکنی‌های خارجی از جمله فشار لابی صهیونیسم، اروپایی‌ها از امضای متن توافق سرباز زدند!

دکتر رئیسی در ۳۳ ماه ریاست جمهوری، ۲۸ سفر خارجی به ۲۳ کشور داشت که این حجم از تحرک در دیپلماسی ج.ا.ا، مشارکت فعال در نشست‌های دو و چند جانبه و متقابلاً حضور سران کشورها در ایران سبب شد که پروژه تحریم، تهدید و انزوای ج.ا.ا عاید چندانی برای غربی‌ها نداشته باشد و راه‌های جدید برای همکاری و تبادل تجارت با کشورهای جهان باز شود و با فعال شدن معاونت اقتصادی وزارت خارجه و کمیسیون‌های مشترک، منافع اقتصادی نصیب کشور شود.

نقطه‌ی قوت دیگر سیاست خارجی آیت‌الله رئیسی حمایت قاطع از جبهه مقاومت و عمل به اصل ۱۵۴ قانون اساسی بود. از آغاز عملیات طوفان‌الاقصی در ۱۵ مهر ۱۴۰۲، دیپلماسی ج.ا.ا به‌انحاء مختلف از مردم مطلوب غزه حمایت کرد. شهید امیرعبداللهیان وزیر امور خارجه، تلاش گسترده و همه‌جانبه‌ای را ساماندهی کرد به‌گونه‌ای که شهید اسماعیل هنیه رئیس وقت دفتر سیاسی حماس به شهید امیر عبداللهیان می‌گفت که «شما فقط وزیر خارجه ایران نیستید بلکه وزیر خارجه مقاومت نیز هستید» (ناصر کنعانی مقدم سخنگوی وزارت خارجه دولت سیزدهم، خبرگزاری دفاع مقدس، ۱۴۰۳/۵/۳۰).

پس از حمله رژیم صهیونیستی به کنسولگری ج.ا.ا در دمشق، بلافاصله رئیس‌جمهور شهید به‌عنوان رئیس شورای عالی امنیت ملی جلسه شورا را تشکیل و عملیات وعده صادق ۱ را به‌تصویب رساند و این عملیات که بزرگترین عملیات موشکی و پهپادی جهان و اولین تهاجم نظامی نیروهای مسلح ما به اسرائیل در این سطح بود، با موفقیت انجام شد که شادی مردم غزه و تقویت جبهه مقاومت را به‌همراه داشت.

از دیگر تحولات در این دوره پایان بخشیدن به دوگانه کاذب میدان و دیپلماسی بود که بحثی انحرافی و آسیب‌زا برای اقتدار و امنیت کشور محسوب می‌شد. شهید رئیسی هماهنگی کاملی بین این دو عرصه ایجاد کرد تا ج.ا.ا با این دو بازو و مؤلفه‌ی قدرت، توفیقات قابل‌توجهی در سیاست خارجی داشته باشد.

در این دوره به‌جای بلا تکلیف‌گذاردن کشور و انتظار کشیدن برای رفع تحریم‌ها که موکول به اراده غربی‌هاست و به اختیار و دست ما نیست و به‌جای پیوند زدن برطرف شدن همه مشکلات کشور به تفاهم با غربی‌ها و تصمیمات و اقدامات آن‌ها، به ظرفیت‌های داخلی تکیه شد و برای خنثی‌سازی و کم‌اثر کردن تحریم‌ها، برنامه‌ریزی و اقدامات فراوانی انجام شد.

علیرغم برافروخته شدن آتش جنگ در منطقه و افزایش تنش‌های بی‌سابقه که ایران نیز به‌نحوی درگیر بود، سعی شد نرخ دلار کنترل شود و این توفیق حتی در ایام عملیات وعده صادق ۱، حاصل شد و ثابت گردید اگر به‌جای چشم دوختن به وعده‌های توخالی غرب، به توانمندی‌های داخل توجه شود و ارتباط با همسایگان، کشورهای منطقه، شرق، آفریقا و آمریکای لاتین تقویت گردد، نتایج ملموسی عاید دولت و ملت می‌شود.

تحول در حوزه اقتصاد و اقدامات عمرانی

در دوره شهید رئیسی در حوزه اقتصاد و تکمیل زیرساخت‌های کشور، شاهد تحولات چشم‌گیری بودیم که به‌شکل موجز به چند مورد صرفاً اشاره می‌شود. با ایجاد تحرک در پروژه‌های عمرانی از جمله ساخت مسکن، احداث بزرگراه‌ها و جاده‌های شهری و روستایی، نیروگاه‌ها، خطوط انتقال آب، تکمیل پروژه‌های نیمه‌تمام، احیاء و بهره‌برداری بیش‌تر از ظرفیت بالغ بر ۱۰ هزار کارگاه، کارخانه و مرکز تولیدی، گسترش کمی و ارتقای کیفی حدود ۱۰ هزار شرکت دانش‌بنیان و... سبب شد که شاهد کاهش نرخ بیکاری و کاهش نرخ تورم در کشور باشیم. پس از حدود یک دهه که میانگین رشد اقتصادی هفت‌دهم درصد بود این رشد بنابه آمار اولیه بانک مرکزی به ۷/۵ درصد و با تغییراتی که مرکز آمار در دولت چهاردهم داد این رقم به ۶/۴ درصد رسید که در هر دو صورت موفقیت بزرگی محسوب می‌شود و این باور را به‌وجود آورد که دستیابی به رشد اقتصادی ۸ درصد تکلیف شده در برنامه هفتم پیشرفت، غیرممکن نیست. اگر عزم و اراده جدی در دولت و همراهی بخش خصوصی باشد می‌توان به این هدف نائل شد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

شهید سیدابراهیم رئیسی در مدت کمتر از سه سال دوره ریاست‌جمهوری ثابت کرد که می‌توان در عرصه‌های مختلف کشور منشأ تحولاتی قابل‌توجه به‌نفع نظام اسلامی و مردم شد که به نمونه‌های متعددی در این مقاله اشاره گردید و ذکر همه موارد و

شرح و بسط آن‌ها، در این متن موجز نمی‌گنجد بلکه با نگارش ده‌ها کتاب و جزوه شاید بتوان حق مطلب را ادا کرد که در این خصوص گزارش عملکرد وزارت‌خانه‌ها و سازمان‌های دولتی از شهریور ۱۴۰۰ تا بهار ۱۴۰۳ گویا و راهنمای خوبی است. به‌هرحال آیت‌الله رئیسی با تدبیر، برنامه‌ریزی، اخلاص، اخلاق، جدیت، پیگیری و پُراکاری و ولایتمداری ثابت کرد که دولت براساس اختیارات و امکانات زیادی که در نظام اسلامی دارد (قانون اساسی، فصل نهم - قوه مجریه) با بهره‌گیری از آن‌ها می‌تواند وظایف و مأموریت‌های خود را به بهترین وجه انجام دهد.

البته اگر گروهی از آغاز مسئولیت، آیه یأس بخوانند و اظهار ناتوانی و ناامیدی کنند، ره به جایی نخواهند برد و یا اگر در اثر تعلل و به‌کارگیری مدیران ناکارآمد و کم‌انگیزه نتوانند به وعده‌ها عمل کنند و برای فرافکنی و توجیه تقصیر و قصور خود ادعاهای موهومی مثل «نمی‌گذارند»، مطرح کنند یا با صراحت و یا کنایه و تعریض، انگشت‌اتهام را به‌سمت نهادهای انقلاب و ارکان حاکمیت نشانه بگیرند، معلوم است که آدرس غلط می‌دهند و درصدد دوقطبی کردن فضای کشور و تنش هستند و عملکرد موفق شهید رئیسی خط بطلانی بر این بهانه‌جویی‌هاست. به پایان آمد این دفتر حکایت همچنان باقی است.

فهرست منابع:

- قرآن کریم
نهج البلاغه
غرر الحکم (امام علی (ع))
ابن شعبه الحرانی، تحف العقول عن آل الرسول (ص)، تصحیح و تعلیق: علی اکبر الغفاری، مؤسسه النشر الاسلامی، الطبعه الثانيه، ۱۴۰۴ قمری، ۱۳۶۳ شمسی)
جامی، عبدالرحمان، مثنوی هفت اورنگ، انتشارات مهتاب
جورج جرداق، الامام علی صوت العدالة الانسانيه، دارالفکر الاسلاميه، بيروت، ۱۹۶۵ میلادی
حافظ، دیوان، دفتر نشر معارف، چاپ اول، ۱۳۹۰
حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ترجمه محمدحسین رحیمیان، ناشر مومنین، چاپ دوم، ۱۳۸۷
خامنه‌ای، سیدعلی، بیانیه گام دوم انقلاب، انتشارات انقلاب اسلامی
دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، انتشارات مشرقین، مهر ۱۳۷۹
دهخدا، علی‌اکبر، امثال و حکم، جلد ۱، انتشارات کتاب‌سرای نیک
سعدی شیرازی، مصلح‌الدین، گلستان سعدی، به اهتمام محمدعلی فروغی، چاپ چهارم، ۱۳۶۲، چاپ‌خانه سپهر تهران
سعدی شیرازی، مصلح‌الدین، بوستان، از روی نسخه تصحیح‌شده محمدعلی فروغی، موسسه چاپ و انتشارات امیرکبیر
سیوطی، الجامع الصغیر، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۱ قمری
شیخ بهایی، کلیات اشعار و آثار، با مقدمه استاد سعید نفیسی
عطار نیشابوری، فریدالدین، مختارنامه، با تصحیح دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی، انتشارات سخن
غروی اصفهانی، محمدحسین، دیوان کمپانی، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۷
فیض کاشانی، دیوان اشعار، انتشارات اسوه قم، ۱۳۸۰
قمی، شیخ عباس، سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار، نشر اسوه
قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، چاپ‌خانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۰
مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۰
خبرگزاری‌ها و پایگاه‌های خبری ایرنا، ایسنا، تسنیم، جماران، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، دانشجو، دفاع مقدس، صداوسیما، کیهان آنلاین، میزان، شهرستان ادب

Bernard, H. R. (۲۰۱۸). Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches (۱th ed.). Rowman & Littlefield.

Yin, R. K. (۲۰۱۸). Case Study Research and Applications: Design and Methods (1th ed.). Sage.